

Шевченко А.Є.

**Транспортні відділи НКВС України
у боротьбі зі злочинністю
на залізничних комунікаціях Донбасу
у 1943–1945 рр.**

Діяльність транспортної міліції в умовах звільнення території України від німецько-фашистських загарбників є однією з малодосліджених проблем історії органів внутрішніх справ. Актуальність проблеми визначається тим, що аналіз досвіду діяльності правоохоронних органів допомагає у вдосконаленні оперативної майстерності співробітників органів внутрішніх справ.

Вивчення цієї проблеми бере свій початок з 50–60-х років ХХ ст. Дослідниками В. П. Філатовим, М. І. Єропкіним, С. В. Біленком, В. О. Гусак, В. М. Логвінечком, А. Т. Скільягіним, І. Г. Біласом, О. П. Тимченком, В. І. Костіним, А. Є. Шевченком та іншими досліджувалась діяльність міліції попередніх, в роки Великої Вітчизняної війни і після звільнення УРСР від фашистських загарбників¹. Однак, діяльність транспортних відділів органів внутрішніх справ Південно-Донецької та Північно-Донецької залізниць в умовах Великої Вітчизняної війни не стала предметом спеціального дослідження.

У пропонованій статті на підставі дослідження нормативно-правових документів, неопублікованих архівних документів і матеріалів, аналізу історіографії досліджується діяльність залізничної міліції Донбасу в 1943–1945 рр.

Метою дослідження є вивчення динаміки кримінальної злочинності, форм і методів охорони громадського порядку співробітниками транспортної міліції Південно-Донецької і Північно-Донецької залізниць після звільнення Донбасу від німецько-фашистських загарбників.

Велика Вітчизняна війна спричинила великі втрати в економіці України. Паралельно з труднощами відновлення народного господарства в 1943–1945 роках суспільство зіткнулося з ще однією гострою проблемою — масовою злочинністю, розкраданням державної і приватної власності. В країні активізується криміналітет, різко зростає число особливо небезпечних злочинів — розбоїв, озброєних грабежів, навмисних убивств, бандитизму. Оперативна обстановка ускладнювалася масовими переміщеннями населення (демобілізація військовослужбовців, повернення репатріантів і т.п.), реєвакацією, кадровими змінами на підприємствах.

Ускладнювала роботу органів внутрішніх справ і наявність у населення вогнепальної зброї, боєприпасів. Потрапляючи в руки кримінальних елементів, зброя ставала знаряддям злочинів, об'єктивним стимулом формування бандитських угруповань. До їх складу входили дезертири, інваліди Великої Вітчизняної війни, які використовуючи своє становище, займалися злочинною діяльністю.

Так, 9 грудня 1943 року в районі станції Єнакієво був пограбований старший лейтенант медичної служби С. М. Карагоз. Злочинці забрали обмундирування, пістолет ТТ, 8700 карбованців. 10 грудня 1943 року за підозрою у вказаному грабежі на перегоні станції Єнакієво-Ясинувата співробітником дорожнього відділу Південно-Донецької залізниці молодшим лейтенантом міліції П. В. Шпаковичем було затримано дві особи, одягнені у форму офіцерів Червоної Армії — В. А. Пятков і А. С. Степаненко. При обшуку у них були знайдені речі і пістолет ТТ, належні старшому лейтенанту медичної служби С. М. Карагозу. Після проведених оперативних заходів Пятков і Степаненко зізналися в злочині. Крім того, вони дали показання щодо пограбування квартири громадянки Земцевої, що мешкала в районі станції Єнакієво².

За вісім місяців 1944 року на Південно-Донецькій залізниці із зареєстрованих 294 розкрито 250 злочинів.

залізничники ліквідували 76 грабіжницьких і злочинських груп у кількості 204 осіб, що діяли на транспортних комунікаціях Донбасу³.

В умовах катастрофічного падіння промислового виробництва і життєвого рівня населення України особливо гостро постало питання про збереження соціалістичної власності. Співробітники транспортної міліції припиняли розкрадання вантажів із вагонів рухомого складу, забезпечували збереження матеріальних і духовних цінностей суспільства, запобігали розгулу кримінальної злочинності на залізничних магістралях.

За даними начальника транспортного відділу міліції Південно-Донецької залізниці тільки за 4-й квартал 1943 року було зареєстровано 27 випадків розкрадання вантажів із вагонів. Розкрито — 15 злочинів, засуджено — 19 осіб, причому всі притягнуті до відповідальності — військово-службовці. Так, 12 грудня 1943 року був затриманий військовослужбовець Киріченко, якій під час стоянки потягу на станції Червоноармійське викрав із вагону 90 кілограмів муки⁴.

За період з 1943–1944 рр. у 194 випадків розкрадання вантажів з рухомого складу співробітники транспортної міліції Південно-Донецької залізниці розкрили 171 злочин, притягли до кримінальної відповідальності 385 осіб. Дані статистики свідчать про те, що серед розкритих злочинів 38 були вчинені групами злочинців, до складу яких входило 172 особи⁵.

Особливу тривогу викликали злочини, які скоювалися співробітниками і службовцями залізничного транспорту. Наприклад, у жовтні 1943 року на станції Єнакієво міліціонери-транспортники розкрили групу злочинців з 4 осіб. Серед них завідуючий вантажного двору станції Єнакієво Кваша, вагар Полівад, сторож Добріна і вантажник Гребенюк⁶. 13 січня 1944 року на станції Ясинувата була ліквідована злочинська група в кількості 7 осіб. В неї входили черевич-

ники — Фурсов, Авраменко, Овсєєнко, слюсар-автоматник Волуєв та інші⁷.

В результаті проведення спеціальних оперативних заходів на залізниці у кінці 1944 року кількість злочинів на транспорті значно знизилися. Якщо в першому кварталі на Південно-Донецькій залізниці було вчинено 42 розкрадання вантажів, у другому — 27, то в третьому кварталі 1944 року їх було всього — 10⁸.

Виконуючи постанови уряду і накази НКВС СРСР, органи внутрішніх справ на залізничному транспорті особливу увагу приділяли охороні громадського порядку. Однією з найдієвішою форми роботи співробітників міліції на транспортних комунікаціях було патрулювання станцій, вокзалів і територій, прилеглих до них, шляхом встановлення цілодобового чергування трьох, двох і однозмінних постів, а також патрульних груп. Так, міліціонери-транспортники Південно-Донецької залізниці С. О. Понеділок і С. М. Чорній за період з 7 по 26 жовтня 1943 року затримали 19 дезертирів Червоної Армії, 648 порушників проїзду в товарних потягах, з яких 109 чоловік оштрафовано на 13640 карбованців⁹.

16 січня 1944 року на станції Маріуполь за підозрою в крадіжці речей пасажирів помічником оперуповноваженого оперпункта станції Маріуполь і молодшим лейтенантом міліції Кашєєвим були затримані Снігерев та Іванов, у яких під час обшуку був вилучений чемодан з речами (42 предмети, переважно мануфактура і готовий одяг)¹⁰.

27 травня 1944 року лейтенант оперуповноваженого міліції лінійного відділення Беруников і помічник оперуповноваженого Пеліх, патрулюючи в районі станції Слов'янськ, затримали по вулиці Димитрова будинок №24 вбивцю заступника голови міськвиконкому¹¹.

Сміливість і героїзм в охороні громадського порядку проявляли не тільки чоловіки, але і жінки-міліціонери. Прикладом можуть служити співробітники лінійного відділення станції Волноваха Південно-Донецької залізниці:

Волноваха Південно-Донецької залізниці: В. Ф. Коваленко, О. С. Чумаченко, О. М. Парь'яз які затримали 258 порушників громадського порядку¹².

Не менш ефективною формою роботи органів внутрішніх справ України по забезпеченню громадського порядку на транспорті стали обходи територій які прилеглі до залізниць, станцій і вокзалів. Під час чергування співробітники здійснювали перевірку дотримання паспортного режиму, виявляли злочинців, шпигунів, дезертирів, безпритульних і бездоглядних дітей, направляли їх у приймальники розподілу, вилучали зброю, стежили за світломаскуванням і т.д.

Так, 13 травня 1944 року міліціонер Єжков станції Мушкетове затримав і доставив в оперпункт військово-службовця. Під час допиту було встановлено, що затриманий — злочинець Кальберт, що втік із табору НКВС станції Рутченкове. За вміле виконання своїх функціональних обов'язків міліціонеру оперпункту станції Мушкетове Ясинуватського лінійного відділення міліції Південно-Донецької залізниці В. Ф. Єжкову була оголошена подяка і видана грошова премія¹³.

Активну роботу, направлену виявлення і затримання державних і кримінальних злочинців, дезертирів Червоної Армії, промисловості, транспорту, проводили і співробітники органів внутрішніх справ Північно-Донецької залізниці. За вісім місяців 1945 року працівники залізничної міліції затримали за підозрою в скоєні державних злочинів 9 осіб. Серед них 27 травня 1945 року на станції Сватове А. Е. Дорніченко — начальник поліції Кременського району, 19 червня 1945 року колишній бургомістр міста Артемівська Ф. І. Главня, 24 червня 1945 року на станції Ворошиловград поліцей Рубан. Крім того, міліціонери-транспортники затримали кримінально-злочинного елемента — 84 особи; дезертирів Червоної Армії — 597 осіб; дезертирів промисловості — 2185

осіб; дезертирів залізничного транспорту — 403 особи та інших злочинних елементів — 190 осіб¹⁴.

Після звільнення України від німецько-фашистських загарбників радянські громадяни поверталися із евакуації. Для забезпечення громадського порядку на залізниці органи внутрішніх справ проводили таку форму роботи як супроводження пасажирських потягів. Співробітники міліції забезпечували речі пасажирів, вантажі, здійснювали паспортний режим, виявляли злочинців, зрадників батьківщини та інші кримінальні елементи. Приклади мужності і героїзму під час затримання небезпечних злочинців проявив співробітник Транспортного відділу міліції станції Красноармійськ старшина міліції Буря. 1 квітня 1944 році супроводжуючи пасажирський потяг, у шести кілометрах від станції Удачна старшина Буря затримав і доставив в лінійне відділення міліції колишнього заступника начальника залізничної поліції Вітера. 5 квітня 1944 року на тій же ділянці дороги в період перевірки документів у пасажирському потязу Буря узяв під варту колишнього начальника поліції міста Красногорівки Ф. М. Серенко¹⁵.

Особливу небезпеку на залізничному транспорті викликало незаконне пересування осіб на пасажирських і товарних потягах, так званих “мішечників”, які одержавши від різних місцевих радянських і господарських організацій — райвиконкомів, міських, сільських рад, профспілок, інших організацій Донеччини, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Одеської, Київської, Полтавської областей довідки, їдуть з великою кількістю закуплених продуктів перевантажуючи ешелони, тим самим вносять дезорганізацію в рух, а в окремих випадках ставлять під загрозу військові і спеціальні перевезення. Аналіз архівних документів і матеріалів показує, що на кожному потязі, як правило, слідувало в середньому до тисячі “мішечників”. Часто це приводило до розриву зчеплення вагонів на перегоні, до поломки ресор тощо. В

результаті порушувався нормальний режим роботи транспорту, зривався графік відправлення потягів. Бували дні, коли через перевантаженість потяги простоювали на станціях по 4–6 годин. Все це завдавало колосальних втрат транспорту і державі. Необхідно було вживати кардинальних заходів і вирішувати цю проблему. Саме на цій ділянці роботи були мобілізовані всі співробітники залізничної міліції.

У результаті за вісім місяців 1943–1944 року вони затримали на пасажирських потягах — 14861 осіб, зняли з товарних потягів — 156897 осіб, з них “мішечників” — 129270 осіб, з числа “мішечників” виявлено спекулянтів — 185 осіб, вилучено продуктів у “мішечників” — 1305528 кг, оштрафовано “мішечників” — 93463 особи на суму 17874812 карбованців, передано суду працівників транспорту за зв’язок з “мішечниками” і хабарі — 39 осіб¹⁶.

Для посилення боротьби з незаконним проїздом і “мішечниками” на транспорті органи внутрішніх справ використовували таку форму роботи, як організація оперативних заслонів. Наказом начальника дорожнього відділу від 24 травня 1944 року оперативні заслони були організовані на Південно-Донецькій залізниці. У період з 26 по 28 травня 1944 року оперативні заслони зняли і затримали за незаконний проїзд у товарних потягах: по станції Розівка 1221 осіб, з них оштрафовано 720 чоловік на суму 152795 карбованців, вилучено продуктів у 447 “мішечників” на 45222 кг; по станції Успенська 1545 осіб, з них оштрафовано 371 осіб, на суму 64030 карбованців, вилучено продуктів у 110 “мішечників” на 27210 кг; по станції Магдалинівка 726 осіб, з них оштрафовано 535 осіб на суму 159095 карбованців, вилучено продуктів у 325 “мішечників” на 28028 кг; по станції Межева 710 осіб, з них оштрафовано на суму 142450 карбованців, вилучено продуктів у 45 “мішечників” на 7782 кг¹⁷.

Необхідно відзначити, що проведення цієї роботи було пов’язано з неймовірними труднощами і конфліктами, які виникали щодня на кожній станції. Військовослужбовці,

провоковані “мішечниками”, чинили озброєний опір співробітникам залізничної міліції. Так, 16 лютого 1944 року на станції Костянтинівка, оперзаслон співробітників міліції проводив зняття з товарного потягу “мішечників”, коли військовослужбовці, що поверталися з госпіталю, вчинили бійку з працівниками залізничної міліції. В результаті міліціонери оперпункту станції Костянтинівка Кретов, Унжін, Рябченко і старший лейтенант міліції Копилов одержали тілесні пошкодження¹⁸.

У період з 25 березня по 3 травня 1944 року велику допомогу співробітникам дорожньому відділу міліції НКВС Південно-Донецької залізниці у боротьбі з незаконним проїздом громадян по залізниці надавав особовий склад водного відділу Московського басейну і дорожнього відділу міліції Західної залізниці. Серед них: оперуповноважений водного відділу міліції Московського басейну О. І. Юнков, помічник оперуповноваженого Т. Л. Лебедев, дільничні оперуповноважені: О. П. Рогачев, І. І. Даніленко, В. О. Лорін, В. І. Харламов, С. Е. Солдатов; оперуповноважений дорожнього відділу міліції Західної залізниці П. С. Дашкевич, помічники оперуповноваженого О. К. Шкриль, Н. Д. Лисенков Н. О. Мітяшев¹⁹.

Уваги заслуговує і боротьба органів внутрішніх справ з дитячою безпритульністю і бездоглядністю. Тільки за період з 1 січня по 1 вересня 1944 року співробітники залізничної міліції затримали на транспортних магістралях 1952 особи²⁰.

Таким чином, наведені матеріали свідчать про те, що головним напрямком діяльності залізничної міліції після звільнення України від німецько-фашистських загарбників була боротьба з кримінальною злочинністю та охорона громадського порядку. Форми та методи діяльності залізничної міліції України були чисельними й різноманітними. Серед них: патрулювання, обходи, супроводження потягів, висилка осіб із забороненої зони, вилучення зброї, виявлення безпритульних й бездоглядних дітей, організація дитячих

спеціальних установ, оперативних заслонів, боротьба із незаконним пересуванням осіб на пасажирських і товарних потягах.

Війна наклала свій відбиток на діяльність міліції. Співробітники зіткнулася з новими видами злочинів: дезертирством, пограбуванням потягів, мародерством. Доводилося займатися боротьбою із шпигунами, диверсантами, сигнальниками, зрадниками, спрямувати свої сили евакуацію людей і майна тощо.

Як силова структура, особливо в умовах війни, залізнична міліція широко застосовувала метод примусу. В обов'язковому порядку частина населення направлялася на будівництво доріг. Стосовно правопорушників застосовувались примусові заходи затримання, арешт, слідство, віддання під суд, штрафи. Примусовий характер мала прописка, перереєстрація документів, паспортизація.

Однак, в умовах військового часу здійснювався і метод профілактики правопорушень. Проводився ретельний відбір співробітників міліції і контроль за дотриманням юридичних норм. Впроваджувався інструктаж осіб, відповідальних за охорону громадського порядку, за пожежну безпеку. Працівники міліції допомагали в працевлаштуванні підліткам, що поверталися з евакуації, репатрійованим.

Переконання, роз'яснення було основним методом виховної роботи. Працівники міліції збирали кошти для сімей загиблих міліціонерів, для дитячих будинків, на подарунки воїнам Червоної Армії. Широко роз'яснювалася населенню необхідність взяття сиріт на патронат у сім'ї службовців, робітників і колгоспників.

Все це дає змогу говорити про унікальність досвіду залізничної міліції, нагромадженого в екстремальних умовах війни і значний внесок цього специфічного підрозділу в перемогу над фашистськими загарбниками.

В сучасній практиці працівники органів внутрішніх справ користуються такими методами як обходи готелів, гуртожит-

ків, таємних нічліжок, проводять регулярні облави, систематичні перевірки документів. Значний ефект може дати поширення патронату дітей-сиріт, взяття їх на виховання.

Результати дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії Великої Вітчизняної війни, з історії держави, права, правоохоронних органів, при підготовці збірників документів, навчально-методичних посібників.

Примітки:

¹ *Филатов В.П.* Ленинградская милиция в период обороны города (1941–1944 гг.). – М.: Изд-во Высшей школы МООП РСФСР, 1965. – 66с.; *Ерошкин М.И.* Развитие органов милиции в Советском государстве. – М.: Изд-во Высшей школы МООП СССР, 1967. – 87 с.; *Биленко С.В.* Из истории советской милиции в годы Великой Отечественной войны. – М.: Изд-во Высшей школы МООП СССР, 1967. – 79с.; *Склягин А.Т.* Советская милиция в годы войны // Внутренние войска и органы внутренних дел в период Великой Отечественной войны. – Ленинград, 1976. – С. 152–158.; *Логвиненко В.М.* Участие работников милиции в Великой Отечественной войне // Труды Киевской Высшей школы МВД СССР. – К.: Изд-во КВШ МВД СССР, 1975. – Вып. 9. – С. 13–20.; *Костин В.И.* Борьба с хищениями социалистического имущества и спекуляцией в годы Великой Отечественной войны: Уч. пособие. – Горький: Изд-во Горьковская ВШ МВД СССР, 1982. – 87с.; *Тимченко А.П.* Организация и деятельность милиции советской Украины в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941–1945 гг.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Академия МВД СССР. – М., 1982. – 22с.; *Билас И.Г.* Органы милиции Западных областей Украинской ССР 1939 – 1945 гг. (Возникновение, структура, деятельность): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Академия МВД СССР. – М., 1989. – 22с. ; *Гусак В.А.* Борьба с преступностью в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Академия МВД СССР. – М., 1991. – 24 с.; *Шевченко А.Е.* Деятельность милиции Украины в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Автореф. дис. ... канд. ист.

- ³ Там само.
- ⁴ Там само. – Оп. 2, спр. 95. – Арк. 29.
- ⁵ Там само. – Ф. 326, оп. 5, спр. 56. – Арк. 101–102.
- ⁶ Архів Управління внутрішніх справ на транспорті в Донецької області (*далі* — Архів УВДТ в Донецької області). – Спр. 3785. – Арк. 107.
- ⁷ ДАДО. – Ф. 326, оп. 5, спр. 56. – Арк. 101–102.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Архів УВДТ в Донецької області. – Спр. 3785. – Арк. 107.
- ¹⁰ Там само. – Спр. 3788.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само.
- ¹³ ДАДО. – Ф. 326, оп. 5, спр. 56. – Арк. 101–102.
- ¹⁴ Там само. – Спр. 64. – Арк. 36–37.
- ¹⁵ Там само. – Спр. 56. – Арк. 101–102.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Архів УВДТ в Донецької області. – Спр. 3788.
- ¹⁸ ДАДО. – Ф. 326, оп. 5, спр. 56. – Арк. 101–102.
- ¹⁹ Архів УВДТ в Донецької області. – Спр. 3788.
- ²⁰ ДАДО. – Ф. 326, оп.5, спр. 56. – Арк. 101–102.

Гальчак С.Д.

Контрнаступ німецьких військ на Вінниччині (січень 1944 року)

Про Другу світову війну, зокрема про її складову — Велику Вітчизняну війну — написано чимало. Різні її аспекти, періоди були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. Причому, кожне дослідження містить рельєфну позначку часу, оскільки виконувалось у різних конкретно-історичних умовах, що зумовлювали не лише спрямованість наукового пошуку, але й типи та форми опублікованих видань, їх зміст і функціональну призначеність, ідеологічне навантаження. Саме домінуючі ідеологічно-кон'юнктурні кліше призводили до свідомого возвеличування одних аспектів війни та замовчування інших, насичення робіт елементами суб'єктивізму.